

MODUL DIGITALIZOVANÝCH MLUVNIC: CO, K ČEMU, PRO KOHO¹

ONDŘEJ KOUPIL

Abstrakt: Příspěvek představuje virtuální studijní prostředí specializované digitální knihovny tisků 16.–19. století zvané „modul digitalizovaných mluvnic“, umístěné ve webovém hnízdu *Vokabulář webový*, provozovaném oddělením vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR. Zabývá se jeho obsahem, koncepcí i uživatelskými možnostmi nyní i do budoucna.

Klíčová slova: Mluvnice češtiny, 16.–19. století, digitální knihovna, lingvistika, kulturní dějiny, internet, český jazyk.

Internetová aplikace *Vokabulář webový* (čili ‚webový slovník‘) se od listopadu 2006 stala jednou z běžných pomůcek studentské a badatelské veřejnosti, která má zájem o starší češtinu, tedy v tomto případě o češtinu od jejích počátků po 19. století.² Postupně zpřístupňuje zájemcům o dějiny českého jazyka především slovní zásobu historické češtiny. První zpřístupněné zdroje také měly slovníkovou povahu – ostatně podle toho dostala aplikace své jméno. Nicméně potenciál těchto stránek je mnohem širší a nabízené zdroje se od roku 2012 (v první oficiální verzi) rozrostly o nový „modul“, nazvaný „modul digitalizovaných mluvnic“ (dále MDM). Tento příspěvek chce představit právě tento nový modul: zabývá se jeho obsahem (I) a koncepcí i uživatelskými možnostmi nyní (II) a do budoucna (III).

I. MDM: CO

Podstatou MDM je propojení digitálních fotokopíí (faksimilií, skenů) mluvnic češtiny a dalších podobných příruček z 16.–19. století (příruček konverzačních, pojednání o jazyce, slabikářů apod., souhrnně jim říkáme „jazykové knížky“)³ s doprovodnými texty. Tento materiál je k dispozici v soustavě webových stránek a vybaven navigací a prohledávacími možnostmi. Nápad propojit popisy mluvnic s odkazy vznikl přirozeně na více místech s tím, jak se zvětšovalo množství volně v internetu přístupných digitalizovaných starších tisků.⁴ U MDM je však výhoda toho, že digitální fotokopie jsou přímo jeho součástí – stránky nefungují jen jako rozcestník, ale ve vyrovnané kvalitě poskytují obrazové materiály k nahlédnutí samy. Digitalizované tisky pocházejí v základu z Knihovny ÚJČ AV ČR a od soukromníků, a tím se rozšiřuje knihopisná evidence některých titulů; unikátně nebo vzácně dochované tisky samozřejmě pocházejí i odjinud: zatím je dohodnuta spolupráce s Knihovnou Národního muzea a Ústav pro jazyk český je otevřen spolupráci s dalšími bibliotékami.

Na konci roku 2011 byly jako experimentální počátek zveřejněny fotokopie prvních mluvnic jen se základním bibliografickým popisem, a to jako součást aktivit uskutečněných

1 Vznik tohoto příspěvku byl podpořen z projektu *LINDAT/CLARIN – Vybudování a provoz českého uzlu pan-evropské infrastruktury pro výzkum* (identifikační kód LM2010013).

2 Srov. ČERNÁ, A. – LEHEČKA, B. *Vokabulář webový* [on-line]. ÚJČ AV ČR, v. v. i., 2006–2012 [vid. 2012-10-05]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/informace.aspx?t=ovokabulari&o=ovokabulari>.

3 Srov. KOUPIL, O. *Grammatykáři: gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha: Karolinum, 2007, s. 111n. a 180nn. ISBN 978-80-246-1364-2.

4 Srov. KOUPIL, O. *Grammaticae linguae Bohemicae: rozcestník starších gramatik češtiny* [on-line], aktualizace 30. dubna 2012 [vid. 2012-10-08]. Dostupné z: <http://www.herme.net/node/136>.

u příležitosti stého výročí založení Ústavu pro jazyk český. Od roku 2012 je modul digitalizovaných mluvnic začleněn do řešení projektu *Informační technologie ve službách jazykového kulturního bohatství (IT JAKUB)*, který spadá do programu *Národní a kulturní identity* Ministerstva kultury ČR. Záhy byl kolektiv zabývající se MDM (A. M. Černá, B. Hanzová, B. Lehečka, K. Voleková, dále anotátorky z řad studentek bohemistiky UK FF a v neposlední řadě programátor L. Kubis) rozšířen (O. Koupil) a byl detailněji propracován systém popisu a prezentace informací u jednotlivých tisků. V červenci 2012 mohl být zahájen provoz MDM s vstupním korpusem 15, posléze 16 digitalizovaných mluvnic z celého časového rozpětí 16.–19. století. Do konce roku má být tento počet zvýšen na 21 v rámci aktualizace celého *Vokabuláře webového*. Struktura stránek pak umožňuje maximálně vyčerpat téma, možnosti knihovních fondů nebo kooperační kapacity a při šťastné konstelaci možností týkajících se práv na zveřejnění fotokopíí a lidských sil vytvořit úplnou virtuální oborovou knihovnu starších mluvnic češtiny a souvisejících jazykových knížek.

MDM vzniká v době existence nesrovnatelných obřích projektů, jako jsou Google Books (<http://books.google.com/>), VD16 (<http://www.vd16.de/>), VD17 (<http://www.vd17.de/>) apod. ve světě, u nás např. Manuscriptorium (<http://www.manuscriptorium.com/>) a Kramerius (<http://kramerius.nkp.cz/>), nebo dílčích digitalizovaných sbírek jednotlivých knihoven (např. <http://eod.vkol.cz/>). A musí nabízet něco jiného, aby jeho existence vůbec dávala smysl. Zběžně katalogizované fotokopie samotné bude časem možné najít na více místech, studie a knihy o starších mluvnicích češtiny také⁵ – oč se pokoušíme v MDM, je prezentovat studovaný materiál s jakousi „přidanou hodnotou“. Ta se u relativně úzkého výběru tisků generuje zmíněným spojením obrazových a systematicky budovaných, redigovaných a do budoucna aktualizovaných textových informací. Záměrem je tedy vytvořit digitální knihovnu, kde by se setkávali ti, kdo chtějí staré mluvnice studovat, s těmi, kdo je anotují a popisují pro MDM. I když chybějí stoly, lampy a police, nenapadají mě vhodnější výrazy než „studovna, studijní místo“.

Výchozím prvkem struktury MDM, jak se nabízí studujícím, je seznam mluvnic s několika možnostmi řazení (autor, název, datace). Tato funkce samozřejmě nabude na významu, teprve jakmile bude MDM naplněn větším množstvím zpracovaných tisků a jejich popisů.

U jednotlivých mluvnic a jazykových knížek pak lze buď jen nahlédnout základní informace, nebo otvírat samostatná okna se strukturovanou podrobnější charakteristikou jednotlivého tisku a s prohlížením digitálních fotokopíí („listováním“).

II. MDM: K ČEMU, PRO KOHO

Má-li být MDM „studijním místem“, musí mít představu o „studentech“, návštěvnicích stránek a jejich záměrech. Od této vstupní představy – co budou uživatelé MDM hledat – se odvinula vstupní podoba zveřejněných informací. V charakteristice každé jednotlivé mluvnice jsou dnes k nalezení informace v podstatě trojího typu:

1. povahy bio-bibliografické (zkratka mluvnice vycházející ze systému zkratek historických jazykově českých památek; transkribovaný a transliterovaný titul včetně grafického rozlišení základních písem českého raného novověku, především švabachu a fraktury; místo tisku; jméno tiskárny; vrocení a známé pořadí vydání; rozsah s přihlédnutím k členění tiskařských

5 Za mnohé: *Starší české, slovenské a slovanské mluvnice*. PORÁK, J. Praha: Univerzita Karlova, 1985 [= Práce z dějin slavistiky 10]. 231 s.; *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. PLESKALOVÁ, J. Praha: Academia, 2007, 683 s. ISBN 978-80-200-1523-5; KOUPIĽ, *Grammatykáři*; VINTR, J. *Studien zur älteren tschechischen Grammatographie*. VYKYPĚĽ, B. München: LINCOM Europa, 2008 [= Travaux linguistiques de Brno 03], 151 s. ISBN 978-3-89586-810-8.

Obrázek č. 1: Seznam mluvnic v MDM (říjen 2012).

archů a formát; uložení a signatura exempláře, z kterého byly pořízeny zveřejňované kopie; číslo *Knihopisu* s živým odkazem na digitalizovaný *Knihopis*; informace o užitých jazycích) – tyto informace nemají být jen zdvojením běžného bibliografického záznamu, ale „de visu“ prověřeným popisem pořizovaným jako podklad následných interpretačních částí charakteristiky; omezený počet tisků a lingvistické a širší kulturněhistorické východisko umožňují věnovat se i tomuto základnímu popisu důkladně a případně tím napomoci jiným, kteří se stejným materiálem zabývají,

2. povahy analytické a interpretační (jádem popisu je tzv. charakteristika, krátký slovníkově formulovaný text o mluvnici, který musí resumovat obsah tisku a naznačit jeho výklad v dosavadní literatuře, souvislosti jinými tisky MDM apod.),

3. povahy referenční (odkazy na digitální fotokopie stran, o kterých je řeč; odkazy na jiné digitalizované exempláře daného tisku; odkazy na sekundární literaturu).

MDM vzniká postupně a bude pravidelně aktualizován a rozšiřován. Využije tak vlastnost kompendia uveřejňovaného a udržovaného v mezinárodní elektronické síti a mělo by se to projevit na jeho komunikačním a jazykovém pojetí: webová stylistika, vyznačující se stručností, živými odkazy na jiné elektronické zdroje a stránky apod., má nahradit prosté zveřejnění textů určených k delšímu čtení a zamýšlených původně pro konvenční vydání na papíře. Pořád chceme mít na mysli, že vniká web – „pavučina“, nejen snadno přístupné úložiště fotografií a textů. A protože se možnosti propojování podobných informačních zdrojů stále rozšiřují, lze se do budoucna nadít i nových možností a nutnosti organicky budovat a měnit i strukturu a webovou prezentaci MDM. Tento charakter MDM je zbytečně dlouze popisovat, stejně jako využívání anotací obsahu mluvnic pomocí seznamu klíčových termínů, který umožňuje vyhledávání jednotlivých věcných témat napříč mluvnicemi: zveze k tomu, aby uživatelé MDM vyzkoušeli, studovali tu a případně poskytovali jeho tvůrcům zpětnou vazbu.

Kdo tyto uživatelé jsou a budou, lze zatím jen odhadovat, protože pro to nemáme reálné srovnání. Počítáme se smíšeným publikem badatelů i studentů různé úrovně: pro někoho kompendium známého a obrazy i texty na jednom místě po ruce, pro jiné škola nového.

Ústav pro jazyk český, případně další zapojené instituce velkoryse nabízejí obrazový materiál, texty i prostředí – na oplátku očekávají korektní užívání MDM, vyhrazeného pro studijní, badatelské a osobní účely, případně citování MDM jako zdroje.

III. BUDOUCNOST MDM

Jak už jsem naznačil, MDM má od začátku své existence, podobně jako jeho mateřský *Vokabulář webový*, potenciál k rozšiřování a modifikaci detailů i celé koncepce. Jeho vznik v Ústavu pro jazyk český je spoň nějakou zárukou, že půjde o projekt dlouhodobý. Delší existenci by se také měla zvětšovat jeho zamýšlená úplnost co do počtu digitalizovaných a zpřístupněných tisků. Narůstat mohou také reference (propojování na webu vzniklých prací a zdrojů, případně na těch, které budou ze starší produkce na webu dostupné) a záměrem tvůrců je zapojit MDM do spolupráce s různě specializovanými odborníky se zájmem o tytéž prameny (lingvisti, historici knižní a jiné kultury, historici literární a obecní). MDM pro ně chce být knihovnou s rychlým přístupem k uloženým materiálům, která pro návštěvníky vykoná základní rešeršní a analytické služby.

I tento rozměr projektu mě vedl k představení MDM na konferenci věnované problematice historických knižních fondů.

MODUL DIGITALIZOVANÝCH MLUVNIC: ITS NATURE, PURPOSE AND INTENDED AUDIENCE

Summary: The paper presents a virtual environment in a specialized digital library in the World Wide Web, called “modul digitalizovaných mluvníc“ (MDM, module of digitized grammars). MDM is located on the websites *Vokabulář webový* (Web Vocabulary), run by Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. (Academy of Sciences of the Czech Republic – Czech Language Institute). Begun in 2012, MDM contains digital „facsimilia“ of prints from the 16th to 19th century, mainly of grammars of the Czech language, and their characteristics in text, annotations and references. The paper deals with the concept of the project and its prospects.

Keywords: Grammars of Czech, 16th–19th century, digital library, linguistics, history of the culture, Internet, Czech language.